

ЮБІЛЕЇ JUBILEE

Локайчук С., Тарасюк Т. Словесні скарби Лариси Петрівни Павленко // Лінгвостилістичні студії. 2018. Вип. 8. С. 205–212.

Lokaichuk S. Tarasiuk T. Verbal Treasures of Pavlenko Larysa Petrivna // Lingvostilistični studii. 2018. Iss. 8. P. 205–212.

УДК 811.161.2'373:821.161.2-6.09

СЛОВЕСНІ СКАРБИ ЛАРИСИ ПЕТРІВНИ ПАВЛЕНКО

Світлана Локайчук, Тетяна Тарасюк

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

У статті актуалізовано основні біографічні виміри Л. П. Павленко й проаналізовано її науковий доробок як відомого мовознавця. Виокремлено напрями її досліджень, зокрема ті, що стосуються історії мови, ономазіології та лінгвоперсонології

Ключові слова: Л. П. Павленко, історія мови, ономазіологія, лінгвоперсонологія.

Лариса Петрівна Павленко належить до тих людей, життя і праця яких – своєрідний виклик прагматичному глобалізаційному сьогоденню. У штатному розписі музею є посада – хранитель фондів, а пані Лариса також хранитель, вона, перефразовуючи Т. Шевченка, на сторожі слова. Лариса Петрівна – не просто мовознавець, наставник, учитель, а, як нешаблонно характеризує її колега, професорка С. К. Богдан: «Шляхетна в слові, вчинкові й у ставленні до студентів та колег. Україноцентрична в наукових студіях і в кожному прилюдному виступі (сформована, до речі, насамперед як результат пріоритетів її родини). Постійно залюблена в рідне слово і в пошук його історичного коріння» [2, с. 10].

Народилася Лариса Петрівна 18 січня 1948 року в м. Луцьку. На формування її світогляду великий вплив мали найрідніші люди, особливо батько Петро Марценюк – журналіст, дисидент, засуджений на 25-річне ув'язнення «за Україну», коли Лесі не було ще й року. Тож знайомство із татом – це листи й «откриточки» з Колими та «знимки». А коли навчилася писати, полетіли з с. Волиця, де жили з мамою у її батьків, на далекий берег Охотського моря дитячим почерком написані слова «Дорогесенький таточку!» і щемливі сподівання на зустріч з дуже-дуже дорогим і незнайомим батьком (і в тих листах не могла визначитись, як до нього звертатися – чи на ти, чи на ви [2, с. 51–55]).

Після повернення батька із заслання через 8 років сім'я знову переїхала до Луцька. Леся навчалася у міській середній школі №1, де любов до слова, до книги плекала у своїх учнів учителька української літератури Надія Яківна Забужко, мама відомої письменниці Оксани Забужко.

З Луцьким педінститутом, який пізніше став Волинським (а потім Східноєвропейським) університетом імені Лесі Українки, пов'язане усе життя Лариси Павленко, починаючи зі студентських років на історико-філологічному факультеті: «Саме моя *alma mater* благословила мене на дорогу у Філологію. Саме моїм викладачам і колегам завдячую своєю науковою долею. З глибоким пошанівком згадую Володимира Феофановича Покальчука, Ларису Павлівну Рожило, Галину Микитівну Ращинську, Василя Григоровича Луцкевича, Василя Івановича Голоюха, Галину Іванівну Мудрик – усіх, хто мене навчав, виховував, з ким поряд працювала», – зазначено в «Автобіографічному ескізі» [2, с. 8].

Лариса Петрівна працювала на різних посадах, які відображають її професійне і наукове зростання – викладач, доцент, професор. Із вересня 1995 року до 1997 року обіймала посаду завідувача кафедри історії та культури української мови, пізніше – кафедри української мови, деякий час виконувала обов'язки заступника декана філологічного факультету. Та головне її досягнення – це студенти, які стали майстрами своєї справи. Зокрема, колишня студентка, нині доцент Л. В. Голоух зізнається: «Лариса Петрівна просто дивувала нас і обсягом наукових фактів, і глибиною наукового аналізу, і власною інтерпретацією мовних явищ. Лише тепер я по-справжньому розумію «простоту оту велику», оту невтомну працю викладача і науковця» [2, с. 11].

Мабуть, у студентські роки під впливом викладачів сформувалося переконання, що історія мови – органічний елемент історії культури народу. Саме розгляд мовних фактів у розвитку, в діяхронії стане визначальним напрямком наукових студій Л. П. Павленко.

1984 року захищено кандидатську дисертацію на тему «Історія формування складних іменників – загальних назв в українській мові» (науковий керівник – доктор філологічних наук, професор А. П. Грищенко), у якій на широкому лінгвістичному матеріалі обґрунтовано важливу тезу про те, що основні моделі творення українських іменників-комполітів успадковані зі спільнослов'янської мови, звичайно, через давньоукраїнську. Авторка правомірно стверджує, що аналіз сучасних мовних явищ повинен містити ґрунтовне вивчення їхньої еволюції [9, с. 4].

Слово в історичному контексті, лексика й грамати́ка староукраїнських писемних пам'яток досліджувана в багатьох статтях Лариси Петрівни, серед яких «Літопис попа Дукляніна – найдавніша південнослов'янська пам'ятка» (1999), «“Странствованія” Василя Григоровича-Барського в контексті староукраїнської духовної культури» (2003), «Військова лексика в “Літописі Самовидця”» (2008), «“Києво-Печерський патерик” як джерело пізнання мовної картини світу давніх українців (2017), «Староукраїнський топонімікон XIV–XV ст.: структура й семантика» (1999) та ін. Л. П. Павленко констатує, що вивчення давньоукраїнських писемних джерел дає уявлення про «узагальнену мовну особистість епохи», про «специфіку життєустрою наших предків, їхні світоглядні позиції, особливості сприйняття ними

навколишнього світу» [6, с. 121]. Пам'ятки і фольклорні джерела потрактовано як «акумулятори давніх мовних і ментальних станів» українців [6, с. 121].

Особливу увагу дослідниці сконцентровано на писемних пам'ятках – свідченнях матеріальної й духовної історії Волині різних часів, зокрема: «Лексика “Актив та документів Галицько-Волинського князівства XIII – першої половини XIV ст.”» (2008), «*Nomina agentis* у Луцькій замковій книзі 1560–1561 рр.: семантика і структура» (2014), «Лексика й фразеологія “Ляменту по отцю Іоанні Василевичу” 1628 року, найдавнішого луцького стародруку» (2010), «Мовні особливості староукраїнських маргіналій (на матеріалі волинських стародруків)» (2004) та ін. На переконання Лариси Петрівни, студії над текстами історичних першоджерел, що належать насамперед до стилів, які увібрали в себе живомовні елементи, дозволяють проаналізувати проникнення останніх у структуру старої літературно-писемної мови, «об'єктивно пізнати шляхи становлення і розвитку норм української мови, з'ясувати співвідношення книжної і народнорозмовної стихій» [8, с. 154].

Неодноразово Лариса Петрівна звертається до історії категорії числа в українській мові – статті «Категорія числа в контексті мовних універсалій: діяхронія (на матеріалі лікарських і господарських порадників XVIII ст.)» (2006), «Іван Огієнко про національну специфіку числа» (1997).

Підсумком скрупульозного дослідження мовних явищ в діяхронії став навчальний посібник «Історична граматики української мови» (2010), призначений для студентів-заочників. Зважаючи на це, інформацію з історичної фонетики та власне граматики (морфології, синтаксису) подано в доступній формі. У посібнику викладено нові погляди на історію виникнення й періоди розвитку української мови, витлумачено поняття динамічного й статичного в мові, обґрунтовано тезу, що без історії мови складно збагнути еволюцію морфемної будови слів сучасного лексикону, пояснити прізвищеві назви та топоніми. Авторка наголошує, що знання історичної граматики необхідне не лише для розуміння закономірностей розвитку фонетичної системи та граматичної організації української мови, але й для з'ясування окремих особливостей сучасної літературної мови та народних говорів, оскільки «діяхронічне вивчення мови повинне бути пов'язаним із дослідженням живої некодифікованої мови в її історичному розвитку» [10, с. 9]. Слід відзначити, що аналіз мовних явищ проведено на матеріалі значної джерельної бази, зокрема, розглянуто, як відбиті риси живої народної мови в пам'ятках ділового змісту (грамотах, «ратушних книгах» тощо), конфесійного стилю, зокрема Пересопницького Євангелія (1556–1561 рр.), публіцистично-ділового змісту (твір «Розмова», написаний близько 1575 р.), наукового стилю, у давніх словниках тощо. Тобто охоплено тексти різних жанрів і стилів, проте, крім цього, залучено й ономастичну інформацію (топоніми та антропологічний матеріал,

зокрема, з «Реєстру Війська Запорозького» 1649 р.), факти діалектного мовлення.

Оригінальним твором Л. П. Павленко є посібник «До джерел словесних скарбів» (1997 р.), відзначений Великим журі конкурсу, організованого Міжнародним фондом «Відродження» за програмою «Трансформація гуманітарної освіти в Україні». Написана як науково-популярне видання, книга складається з 19 оповідей, власне, нарисів про становлення, історію та розвиток української мови, специфіку літературної мови в різні часи та безпосередньо пов'язані з нею питання освіти і книгописання в давнину. Праця відображає неповторну авторську манеру Лариси Петрівни – невимушену розповідь про історію становлення письма загалом («Від малюнка до літери»), про виникнення писемності у слов'ян, про значення забутих слів, засвідчених у писемних пам'ятках, та походження вживаних нині.

Не оминає авторка й періоду заборони українського слова, й питання про давність української мови. Проте за цією позірною легкістю викладу ґрунтовне опрацювання текстів першоджерел і наукової літератури, а звідси – багатство вміло відібраних цитат, часто тих, які мають неабияке виховне значення. Наприклад, оповідь п'ятнадцята починається поетичними словами з «Изборника Святослава» 1076 р.: **«Не сѣстави́тъ бо ся ко́рабль безъ гво́зди, ни правѣ́дникъ безъ почитанія кни́жнаго. Красота во́инѹ ору́жїе и ко́раблѹ вѣ́трила, тако и правѣ́дникѹ почитаніе кни́жнѹе»** (Не змайструвати корабля без цвяхів, так само не буде праведника без шаноби до книг. Як воїна прикрашає зброя, а корабель вітрила, так праведника прикрашає шаноба до книг). Цей уривок суголосний поглядам дослідниці, яка переконана, що порівняно велика кількість збережених донині писемних пам'яток Давньої Русі була показником високого рівня культури її еліти. Порівняймо роздуми Л. П. Павленко: «Уже в ті, такі далекі часи наші предки поважали книгу і книгочитання... Книга активно увійшла в життя Київської держави разом із запровадженням християнства. Русичі не просто розвинули писемність і культуру творення книг. Для них стали більш відкритими духовні, художні цінності Європи й Візантії» [3, с.134].

Лариса Петрівна наводить приклади того, як живе народне слово пробивалося крізь жорсткі рамки слов'яноруської книжної мови в жанрах різних стилів: конфесійному (в тексті та глосах Пересопницького Євангелія), діловому – грамотах, актових (ратушних) книгах, публіцистичному – полемічній літературі, спрямованій проти католицько-єзуїтської експансії, художньому, – та, зрештою, заграло, здивувало несподіваним багатством вислову, синонімії в «Енеїді» І. Котляревського, до якого «нічого подібного в українській літературі не було» [3, с.162]. До речі, характеризуючи цю поему, О. Т. Гончар писав: «...це весняна повинь

народної мови, що вивільнилася від церковної книжності, від законів латинських поетик» [1, с. 6].

Обраний авторкою науково-популярний, а подекуди й науково-публіцистичний виклад дав можливість не погамовувати пристрасті, власного бачення і переживання питань, порушених у книзі. Непідкупно, інтимно звучить звертання до своєї аудиторії в Післяслові: *«Ласкавий читачу!»* У завершальних рядках книги висловлено заклик до нащадків не бути байдужими та попри всі сучасні тенденції і прагматику зберегти і розвивати мову з тисячолітньою історією: *«Живе наша мова. Рубана і нищена, руйнована й переслідувана, проростає палким словом Шевченка, поезією, ув'язненою у зовсім ще недавні часи в «спецхрани», живе тендітна і могутня, сильна і ніжна, вразлива до кривд, але і стійка в опорі цим кривдам, вічна в народній пісні, в щирій молитві. Як ніколи, напевно, потребує вона сьогодні нашої любові і захисту. Захисту від байдужості нерозумних дітей своїх, чужинської зверхності, агресивного неуцтва. Давня, як синє небо над золотом українських хлібів, поволі відступає від кількасотлітньої прірви винищення, що загрожувало їй»* [3, с. 188–189]. На наш погляд, цитований фрагмент – зразок високої поезії у прозі науково-публіцистичного підстилю.

Лариса Петрівна постійно працює над дослідженням лексичних та словотвірних засобів, які використовують мовці, називаючи осіб. Автор статей постулює думку, що одну з найпродуктивніших ономасіологічних категорій – номінацію осіб – слід студіювати з позиції антропоцентризму, тобто в контексті проблеми **людина** і її **мова**.

Указуючи, що апелятиви на позначення осіб «завжди виступали й виступають мовними одиницями розлогої семантики, різних типів номінативної деривації» [4, с. 158], Л. П. Павленко розглядає питомі й запозичені слова, однослівні найменування й похідні складнішої структури цієї тематичної групи в працях «Конотативні характеристики номінацій осіб в українських народних піснях» (1999), «Номінативна деривація назв осіб у західнополіських говірках» (2008), «Лексичні полонізми XIV–XV ст. у сфері українських номінацій осіб (ономасіологічний аспект)» (1996), «Іншомовні морфеми у сфері номінації осіб (на матеріалі творів Лесі Українки)» (2011), «Синтаксично нерозкладні словосполучення як фрагмент номінативної деривації (на матеріалі наукової, публіцистичної й епістолярної спадщини Лесі Українки)» (2014) тощо. Проте, за спостереженням дослідниці, у сфері номінативної деривації найактивніше використовуються словотвірні ресурси української мови. Це підтверджено мовним матеріалом, проаналізованим у статтях «Юкстапозиція в системі українських номінацій осіб (діахронічний аспект)» (2002), «Дериваційна будова староукраїнських іменників-назв осіб із суфіксом *-ник* (на матеріалі пам'яток XIV–XV ст.)» (1998), «Нульсуфіксальні композити–номінації осіб в історії української мови»

(1997), «Дериваційна будова староукраїнських іменників-назв осіб із суфіксом *-ник* (на матеріалі пам'яток XIV–XV ст.)» (1998).

Назви осіб досліджено переважно в історико-ономасіологічному аспекті, зокрема в пам'ятках української писемності, наприклад: «Номінації осіб як об'єкт історичної ономасіології» (1996), «Історія українських номінацій професій, пов'язаних з духовним життям суспільства» (1998), «Архаїчні номінації осіб в «Історії України-Руси» М. С. Грушевського» (2008), «Апелятивні назви осіб у волинських грамотах XIV ст.: структурно-семантичні параметри» (2014), «Номінативна деривація назв осіб у Пересопницькому Євангелії» (2011) та ін. У статті «Загальні особові назви у творах Івана Вишенського» (2016) підкреслено, що специфіку ономасіологічної системи давньої української літератури детермінувало поєднання традиційно-книжних і народнорозмовних елементів [4, с. 155].

За спостереженнями Л. П. Павленко, називання осіб ілюструє певний рівень розвитку номінативної сфери в національній мові чи мові народності на певному етапі її історії, наприклад, у Пересопницькому Євангелії середини XVI ст. нею зафіксовано понад 500 номенів з узагальненим значенням особи, різних за семантикою, структурою, способами проникнення їх до лексичного складу української мови [7, с. 131]. Важливим аспектом студіювання номінацій осіб у пам'ятках авторка вважає визначення «особливостей впливу народнорозмовної стихії на формування цього класу слів, що врешті-решт стане визначальним принципом розбудови літературної української мови» [7, с. 133].

Процеси мовної еволюції, тяглість традицій староукраїнської мови розглянуто у статтях «Номінації осіб у творах Лесі Українки: структурно-ономасіологічний аспект» (1999), «Граматичні архаїзми у творчості Тараса Шевченка» (2013) та ін.

Лариса Петрівна неодноразово приділяла увагу і лінгвоперсонології – статті «Матеріальна якість зредукованих в інтерпретації Агатангела Кримського» (2006), «Проблеми культури української мови в творчому доробку Олександра Рисака» (2008), «Слово про вчителя» (присвячено А. П. Грищенкові). Як вище зазначалося, Арнольд Панасович Грищенко був науковим керівником Лариси Петрівни під час написання дисертаційної роботи. Про відомого в Європі вченого-філолога, з яким спілкувалася під час консультацій, згадувала з теплотою і пошануванням – наставник «назавжди залишиться для мене високим зразком науковця, інтелігентної й порядної людини» [2, с. 9].

Окремо слід сказати про статтю, присвячену колезі, з яким працювала пліч-о-пліч упродовж тривалого часу на філологічному факультеті рідного вишу – Олександрові Опанасовичу Рисаку, який постає перед нами не як холодно відсторонений інтелігент-естет, а небайдужий інтелектуал. Зауваживши, що проблема культури української мови у творчості визначного волинського літературознавця «наразі може бути

зреалізована в загальних рисах як своєрідна інтродукція» до пізнання його мовної особистості, Лариса Петрівна з властивою їй шляхетністю дуже точно визначає вербально-поведінкову манеру спілкування науковця: «Усіх, кому на життєвому шляху зустрічався Олександр Опанасович Рисак, вражали його знання, глибоке й глибинне зачудування словом. Його мовна палітра – усна й писемна, книжно-літературна та розмовна – без вишуканих, штучних ораторських спецприйомів органічно, енергійно, нездевальвовано вводила співрозмовника (і досвідченого вченого, і студента-неофіта) в царину слова» [5, с. 5].

«Глибоке й глибинне зачудування словом» властиве і самій Ларисі Петрівні, яка фахово і водночас інтелігентно та якимось делікатно творить небуденне, майже сакральне священнодійство – дослідження слова, замилювання ним. «Їй завжди вдавалося в слові виявити якусь особливу ніжність, – зазначає Н. М. Поліщук. – Її закоханість у Волинь, в історію мови передавалася студентам. «До слова треба ставитися з трепетом і побожністю», – не раз казала Лариса Петрівна своїм учням і нам, колегам» [2, с. 13].

Список використаної літератури

1. Гончар О. Безсмертний полтавець // Нові дні. 1969. Ч. 237. С. 4–8.
2. Павленко Лариса Петрівна : біобібліографічний покажчик до 70-річчя від дня народження / уклад. С. К. Богдан, Ю. В. Грицевич; упоряд. Л. П. Павленко. Луцьк, 2018. 60 с.
3. Павленко Л. До джерел словесних скарбів: навч. посіб. Київ, 1997. 192 с.
4. Павленко Л. Загальні особові назви у творах Івана Вишенського // Лінгвостилістичні студії. 2016. Вип. 5. С. 155–170.
5. Павленко Л. Проблеми культури української мови у творчому доробку Олександра Рисака // Волинь філологічна: текст і контекст. Явище синтезу мистецтв в українській літературі. Луцьк: Вежа, 2008. Т. 5. № 1. С. 5–9.
6. Павленко Л. «Києво-Печерський патерик» як джерело пізнання мовної картини світу давніх українців // Лінгвостилістичні студії. 2017. Вип. 7. С. 120–126.
7. Павленко Л. Номінативна деривація назв осіб у Пересопницькому Євангелії // Літопис Волині: всеукраїнський науковий часопис. 2011. Ч. 9. С. 130–133.
8. Павленко Л. Номінування адресата мовлення у «Приватному листуванні XVIII ст.» // Лінгвостилістичні студії. 2016. Вип. 4. С. 154–164.
9. Павленко Л. П. История формирования сложных нарицательных существительных в украинском языке: автореф. дис. ...канд. филол. наук: 10.02.01. Киев, 1984. 24 с.
10. Павленко Л. П. Історична грамати́ка української мови: навч. посіб. Луцьк: Вежа, 2010. 208 с.

References

1. Honchar O. (1969). Bezsmertnyi poltavets [Everliving Poltavets]. *Novi dni*, 237, 4–8. [in Ukrainian].
2. Bohdan S. K., Hrytsevykh Yu. V. (Eds.). (2018). Pavlenko Larysa Petrivna: biobibliohrafichnyi pokazhchyk do 70-richchia vid dnia narodzhennia [Pavlenko Larysa Petrivna: biobibliographical index dedicated to the 70-th birthday]. Lutsk. [in Ukrainian].
3. Pavlenko L. (1997). Do dzherel slovesnykh skarbiv [The Sources of Verbal Treasures]. Kyiv. [in Ukrainian].

4. Pavlenko L. (2016). Zahalni osobovi nazvy u tvorakh Ivana Vyshenskoho [Common Personal Nominations in the Works by Ivan Vyshenskyi]. *Linhvostylistychni studii*, 5, 155–170. [in Ukrainian].
5. Pavlenko L. (2008). Problemy kultury ukrainskoi movy u tvorchomu dorobku Oleksandra Rysaka [Problems of the Ukrainian Culture in Oleksander Rysak's Creative Work]. *Volyn filolohichna: tekst i kontekst. Yavvyshche syntezu mystetstv v ukrainskii literaturi*, 3, 5–9. [in Ukrainian].
6. Pavlenko L. (2017). «Kyievo-Pecherskyi pateryk» yak dzherelo piznannia movnoi kartyny svitu davnikh ukraintsiv [«Kyiv-Pechersk Patericon» as the Fountainhead of the Ancient Ukrainians' Linguistic Image of the World]. *Linhvostylistychni studii*, 7, 120–126. [in Ukrainian].
7. Pavlenko L. (2011). Nominatyvna deryvatsiia nazv osib u Peresopnytskomu Yevanhelii [Nominative Derivations of the Proper Names in Peresopnytska Gospel]. *Litopys Volyni*, 9, 130–133. [in Ukrainian].
8. Pavlenko L. (2016). Nominuvannia adresata movlennia u «Pryvatnomu lystuvanni XVIII st.» [Nomination of the Addressee in the «Private Correspondence of the 18th Century»]. *Linhvostylistychni studii*, 4, 154–164. [in Ukrainian].
9. Pavlenko L. P. (1984). Istorija formirovaniia slozhnykh naricatel'nykh sushhestvitel'nykh v ukrainskom yazyke [The history of the formation of complex nominal nouns in the Ukrainian language]: Extended abstract of the candidate's thesis. Kiev. [in Russian].
10. Pavlenko L. P. (2010). Istorychna hramatyka ukrainskoi movy [Historical Grammar of the Ukrainian Language]. Luts'k: Vezha. [in Ukrainian].

Локайчук Светлана, Тарасюк Татьяна. Словесные сокровища Ларисы Петровны Павленко. В статье актуализированы основные биографические вехи известного лингвиста Л. П. Павленко и обобщены её научные достижения, в частности по истории языка, ономазиологии и лингвоперсонологии.

Ключевые слова: Л. П. Павленко, история языка, ономазиология, лингвоперсонология.

Lokaichuk Svitlana. Tarasiuk Tetiana. Verbal Treasures of Pavlenko Larysa Petrivna. The article describes the basic biographical information about L.P. Pavlenko, a well-known linguist. The author analyzes the scholar's major scientific achievements with the focus on the research papers regarding the history of language, onomasiology and linguistic personology.

Key words: L. P. Pavlenko, history of language, onomasyology and linguistic personology.

Стаття надійшла до редколегії 29.09.2016